

O bezpieczeństwo
i porządek publiczny.
Organizacja struktur
terenowych Policji
Państwowej w Małopolsce
Wschodniej w pierwszych
latach niepodległości
(1919–1924)

Adam Adrian Ostanek

WOJSKOWA AKADEMIA TECHNICZNA
W WARSZAWIE
ORCID: 0000-0003-0801-811X

ABSTRACT

For security and public order. Organization of field structures of the State Police in Eastern Lesser Poland in the first years of independence (1919–1924)

Regaining independence by Poland was only the beginning of the reconstruction of the state. One of the pressing problems was to create its foundations, including services responsible for public security. For this purpose, in 1919, the State Police was established. Creating its structures was much more difficult than issuing applicable legal acts. The ongoing armed conflicts, the unsolved issue of the borders of the Republic of Poland and other minor factors meant that they were built for several years. This article presents the background of the creation of the structures of the State Police in Eastern Lesser Poland in the years 1919–1924, that is from the issue of the Police Act, to the establishment of structures that survived until the outbreak of World War II.

The source basis for the study are legal acts as well as archival materials and scientific studies relating to both general issues and the process of creation itself.

KEY WORDS: Second Polish Republic, Eastern Lesser Poland, State Police, security

SŁOWA KLUCZOWE: II Rzeczpospolita, Małopolska Wschodnia, Policja Państwowa, bezpieczeństwo

Odrodzenie się państwa polskiego po przeszło wieku niewoli wynikało ze splotu różnych czynników. Wieloletnie przygotowanie społeczeństwa, walka zbrojna na wszystkich frontach I wojny światowej czy w końcu zwycięska wojna polsko-bolszewicka przypieczętowały sukces Polaków i były ziszczeniem marzeń kilku pokoleń rodaków. Warto jednak pamiętać, że był to dopiero początek odbudowy kraju. Zmiany społeczne, polityczne czy gospodarcze, jakie zaszły na świecie w ciągu studziesięcioletniej nieobecności Polski na mapach świata, wymuszały dostosowanie się młodego państwa do wymagań stawianych przed nim przez XX w. Stworzenie jednolitego organizmu państwowego na bazie trzech systemów różniących się mocno w swoich ramach prawnych nie było łatwe. Część rozwiązań można było wprawdzie przejąć z poszczególnych z państw zaborczych, część jednak wymagała wytworzenia własnych mechanizmów, co najwyżej wzorowanych na sprawdzonych rozwiązaniach funkcjonujących w innych krajach, ale uwzględniających specyfikę polskich realiów.

Zorganizowanie własnych służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo wewnętrzne państwa i obywateli było palącym problem od początku formalnego odrodzenia się Polski, tj. od 11 listopada 1918 r. W warunkach wojny z Rosją nie było to proste, jednak młody aparat administracyjny państwa potrzebował gwaranta spokoju, który swoimi działaniami dodatkowo wpływałby pozytywnie

¹ Szerzej o historiografii Policji Państwowej w okresie PRL – zob. R. Litwiński, *Policja II Rzeczypospolitej – pomiędzy negacją a gloryfikacją. Historiografia i postulaty badawcze. Cz. 1 – stan badań do 1989 roku*, „Historyka. Studia Metodologiczne”, 52 (2022), s. 435–452.

na wizerunek kraju, budując w pewnym sensie od zera jego autorytet. Formacją, której przypadła ta rola, była Policja Państwowa.

Celem niniejszego opracowania jest przybliżenie procesu tworzenia się struktur Policji Państwowej na obszarze Małopolski Wschodniej. Temat ten jest istotny, nie doczekał się bowiem opracowania, poza tym struktury policyjne tworzone tu były z pewnym opóźnieniem w stosunku do zachodniej czy centralnej części kraju. Wynikało to z różnych względów: w 1919 r. trwała wojna polsko-ukraińska, w 1920 r. zaś – polsko-bolszewicka. Fronty obu konfliktów przetaczały się przez ziemie dawnej Galicji Wschodniej, uniemożliwiając tym samym przejście całościowej kontroli nad regionem i ustanowienie na nim pełnej administracji państwowej, w tym policyjnej. Inną kwestią pozostaje także niejasna wówczas przyszłość polityczna Galicji, o którą za sprawą działań dyplomatycznych zabiegali zarówno Polacy, jak i Ukraińcy. Podstawę źródłową prezentowanej pracy stanowią dokumenty archiwalne przechowywane w Polsce i na Ukrainie, akty prawne i opracowania naukowe.

Stan badań

Dzieje Policji Państwowej nie należą do zagadnień szeroko zbadanych, choć trzeba przyznać, że z każdym rokiem przybywa opracowań naukowych podejmujących tę tematykę. O przedwojennej policji pisano już w czasach PRL – zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio. Ówczesne realia polityczne mocno odbijały się jednak na jakości badań naukowych, w tym na stawianych hipotezach i wyciąganych wnioskach. Warto dodać, że opracowania te były obciążone licznymi błędami, przekłamaniami oraz celowymi przemilczeniami, aby zbudować maksymalnie negatywny obraz formacji, tak bowiem chciała go widzieć i utrwalac władza¹.

Odrębną kwestią był również ograniczony dostęp do policyjnej dokumentacji archiwalnej w czasach

Polski Ludowej. O ile materiały ocalałe i przechowywane w Polsce były dostępne, o tyle znaczna ich liczba znalazła się poza granicami kraju – głównie w archiwach Związku Sowieckiego na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej przejętych w wyniku agresji 17 września 1939 r. Brak możliwości wyjazdów do Związku Sowieckiego, a tym bardziej pracy w tamtejszych archiwach, znacznie ograniczał ówczesnych polskich badaczy w tej materii. Część materiałów trafiła ponadto do Wielkiej Brytanii, co czyniło je podobnie niedostępnymi dla rodzimych naukowców.

Istotną cezurę w badaniach naukowych w Polsce stanowią 1989 r., przestały być one bowiem obciążone uwarunkowaniami i potrzebami politycznymi. Po tym okresie wzrosło zainteresowanie badaczy dziejami policji, ponadto możliwe było nieskrępowane pisanie o dziejach tej formacji. Do najważniejszych opracowań wydanych po przełomie, traktujących bezpośrednio o historii Policji Państwowej, można zaliczyć przekrojowe monografie autorstwa Andrzeja Peplńskiego², Andrzeja Misiuka³ oraz Marka Mączyńskiego⁴. Obok nich należy wymienić opracowania Roberta Litwińskiego⁵, Bolesława Sprengla⁶, Aleksandra Głodowskiego⁷, Zbigniewa Gwoźdźcia⁸ czy Stanisławy Paleolog⁹. Niezwykle wartościowy wydaje się również zbiór dokumentów zebranych, opracowanych i wydanych przez Piotra K. Marszałka¹⁰. Wszyscy wskazani badacze są także autorami licznych artykułów poświęconych węższymi wycinkami dziejów Policji Państwowej, które zostały niedawno ujęte w zestawienie ilościowe i dość szczegółowo omówione pod względem jakościowym przez Roberta Litwińskiego, stąd ich szczegółowe przywoływanie w tym miejscu jest zbędne¹¹.

Wymienieni badacze nie wyczerpują oczywiście listy osób, dla których tematyka dziejów policji w II Rzeczypospolitej pozostaje ważnym elementem prowadzonych badań. Liczba dostępnych obecnie opracowań różnego rodzaju poświęconych policji (bezpośrednio lub pośrednio) jest imponująca¹².

2 A. Peplński, *Policja Państwowa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczętyno 1991.

3 A. Misiuk, *Policja Państwowa 1919–1939. Powstanie, organizacja, kierunki działania*, Warszawa 1996.

4 M. Mączyński, *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej. Organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania*, Kraków 1997.

5 R. Litwiński, *Korpus policji w II Rzeczypospolitej. Służba i życie prywatne*, Lublin 2007.

6 B. Sprengel, *Policja Państwowa a organy władzy publicznej w polityce ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2011.

7 A. Głogowski, *Konna Policja Państwowa*, Warszawa 2014; *idem*, *Policja Państwowa i inne instytucje bezpieczeństwa na Wileńszczyźnie w latach 1918–1939*, Kraków 2015.

8 Z. Gwoźdź, *Broń Policji Państwowej*, Warszawa 2017; *idem*, *Uzbrojenie i wyposażenie oddziałów zwartych policji w latach 1919–1939*, Oświęcim 2013.

9 S. Paleolog, *Policja kobieca w Polsce (1925–1939)*, Warszawa 2020.

10 P.K. Marszałek, *Prawo Policji Państwowej w II Rzeczypospolitej 1915–1945. Wybór źródeł*, Toruń 2009.

11 R. Litwiński, *Policja II Rzeczypospolitej – pomiędzy negacją a gloryfikacją. Historiografia i postulaty badawcze. Cz. 2 – stan badań od 1990 roku*, „Historiografia. Studia Metodologiczne”, 52 (2022), s. 453–506.

12 Ich wykaz – zob. *ibidem*, s. 486–506.

13 Zob. np.: D. Buras, *W służbie wolnej Polski. Organizacja i działalność Policji Państwowej w województwie kieleckim w latach 1919–1939*, Toruń 2014; Z. Gołasz, K. Gwóźdź, *Na straży porządku publicznego. Policja Województwa Śląskiego w latach 1922–1939*, Tarnowskie Góry 2017; K. Halicki, *Policja Polityczna w województwie pomorskim w latach 1920–1939*, Łódź 2015; R. Litwiński, *Policja Państwowa w województwie lubelskim w latach 1919–1939*, Lublin 2001; J. Mikitin, *Policja Górnego Śląska 1920–1922*, Katowice 2021; J. Mikitin, G. Grześkowiak, *Policja województwa śląskiego 1922–1939*, Warszawa 2008.

14 Zob. np.: K. Halicki, *Dzieje policji w Gniewie i regionie w latach 1920–2013*, Bydgoszcz 2014; M. Kania, *Policja Państwowa w powiecie zawierciańskim 1927–1939. Struktury, działalność, wojenne i powojenne losy funkcjonariuszy*, Katowice–Warszawa 2019; M.K. Jeleniewski, *Policja Państwowa w Bydgoszczy i jej obraz medialny 1920–1939*, Bydgoszcz–Mylot 2012; B. Jędrzejewska-Wrona, T. Zych, *Z dziejów policji tarnobrzelskiej w 100. rocznicę powstania (1919–2019)*, Tarnobrzeg 2019; W. Kobylarz, *Policja Państwowa w Białej Podlaskiej 1918–1939*, Biała Podlaska 2019; A. Łaszczewski, *Płocka policja okresu międzywojennego*, Sierpc 2015; A. Pietrzakiewicz, *Policja Państwowa regionu krośnieńskiego okręgu lwowskiego*, Krosno 2019; B. Sprengel, *Policja Państwowa a przestępczość w powiecie włocławskim w latach 1919–1939*, Włocławek 2006; *idem*, *Policja Państwowa w Toruniu (1920–1939)*, Toruń 2009; *idem*, *Posterunek ostatniej szansy. Policja Państwowa i przestępczość w Chełmży w latach 1920–1939*, Toruń 2007.

15 Wiele opracowań zwartych traktuje o policji pośrednio, wyjątkiem jest praca: O. Razyhrayev, *Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym*, Warszawa 2019. Poza

Nie oznacza to oczywiście, że zagadnienie funkcjonowania Policji Państwowej w okresie międzywojennym można uznać za wyczerpująco rozpoznane. Nadal istnieje mnóstwo wątków, które czekają na odkrycie i opracowanie. Dotyczy to szczególnie różnych aspektów działania policji na Kresach Wschodnich. O ile materiały dotyczące dziejów tamtejszych okręgów policyjnych zachowały się w dość dobrym stanie i w miarę kompletne, o tyle dostęp do nich był – o czym już wspomniano – najpierw w ogóle niemożliwy, a od początku 1992 r., czyli od upadku Związku Sowieckiego, wcale nie taki oczywisty i łatwy, wiele zespołów miało bowiem klauzulę tajności, którą zdejmowano dopiero na przełomie XX i XXI w. Dziś ponownie dostęp do zachowanych materiałów przedwojennej polskiej policji jest ograniczony właściwie do obszaru Litwy, gdyż ze względu na wojnę w Ukrainie i zaangażowanie się w ten konflikt także Białorusi nie ma możliwości prowadzenia kwerend w archiwach obu tych państw.

Kwestią z dziejów Policji Państwowej, która do dziś czeka na pełniejsze opracowanie, są losy struktur terenowych, w tym szczególnie okręgów wschodnich, w różnych aspektach. O ile ukazało się kilka opracowań zwartych bezpośrednio podejmujących tematykę działania Policji Państwowej w zachodniej i centralnej Polsce – szczebli zarówno okręgowego¹³, jak i niższych¹⁴ – o tyle właśnie główne braki należy odnotować w odniesieniu do obszaru Kresów Wschodnich¹⁵. Tu można się najczęściej posiłkować opracowaniami podejmującymi dzieje policji pośrednio, przy okazji omawiania zagadnień, w których miejsce i rola policji okazywały się istotne dla przybliżonej podstawowej kwestii¹⁶.

Wskazane wyżej publikacje wybrano subiektywnie, skupiając się głównie na opracowaniach zwartych, częściowo także na istotnych artykułach i rozdziałach w publikacjach o charakterze zbiorowym. Obszar Małopolski Wschodniej nie doczekał się – co już wskazywano – szerszych opracowań, tym bardziej całościowych, zasadne

wyduje się więc podjęcie badań służących wypełnieniu tej luki badawczej.

Podstawy formalnoprawne tworzenia struktur terenowych Policji Państwowej

Po latach rozbiorów odradzająca się Rzeczpospolita cierpiała na brak własnych służb odpowiadających za bezpieczeństwo publiczne. Z tego względu palącym problemem, na długo przed formalnym odzyskaniem niepodległości, stała się kwestia powołania właściwej formacji porządkowej mającej stać na straży prawa. Pierwsze działania na rzecz wypracowania takiego modelu policji, który z jednej strony będzie odpowiadał żywotnym interesom i podstawowym wymaganiom państwa polskiego, z całą jego specyfiką, z drugiej zaś będzie czerpać ze sprawdzonych i możliwie najlepszych wzorców, podjęto na ziemiach Królestwa Polskiego jeszcze na przełomie 1916 i 1917 r., po ogłoszeniu aktu 5 listopada. Brak zgody Niemiec sprawił, że próby powołania scentralizowanej i ogólnokrajowej policji na początku 1917 r. zakończyły się niepowodzeniem¹⁷.

Do sprawy powrócono na forum Rady Regencyjnej, gdyż utworzenie formacji mającej strzec bezpieczeństwa wewnątrz państwa było palącą kwestią. Z zachowanych materiałów wynika, że kluczowe decyzje w tej materii zapadły 26 marca 1918 r. podczas narady zorganizowanej w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, gdzie zdecydowano, że przyszła policja będzie podlegać ministrowi spraw wewnętrznych, zostanie zorganizowana na wzór wojskowy oraz umundurowana, wyszkolona i uzbrojona. Na poziomie powiatów zwierzchnictwo nad policją mieli sprawować starostowie, w województwach – naczelnicy. 20 października 1918 r. obradowano nad projektem dekretu o tymczasowej organizacji policji. Dokument ten jest o tyle interesujący, że jego liczne założenia przeniesiono do ustawy o Policji Państwowej z 1919 r.¹⁸ (o czym będzie jeszcze mowa).

powyższą dominują artykuły i rozdziały w monografiach zbiorowych – zob. np.: M. Franz, *Zadania i działalność policji państwowej na Ziemi Stanisławowskiej w drugiej połowie 1921 roku w świetle materiałów źródłowych Archiwum Państwowego w Iwano-Frankiwsku* [w:] *W obliczu nowej rzeczywistości. Stanisławów i Ziemia Stanisławowska w latach 1918–1923*, t. 2: *Administracja – Kultura*, P. Hawryłyszyn, M. Kardas, A.A. Ostanek (red.), Iwano-Frankiwsk 2018, s. 29–37; A.A. Ostanek, *Udział formacji zwartych Policji Państwowej w akcji represyjnej w Małopolsce Wschodniej w 1930 roku w świetle „Sprawozdania Komendanta Wojewódzkiego Policji Państwowej we Lwowie z akcji przeciwsabotażowej na terenie powiatu bóbreckiego, brzeżańskiego, podhajeckiego, rohatyńskiego i tarnopolskiego, przeprowadzonej w dniach 21–29 września 1930 roku przez oddziały policji”*, „Rocznik Kresowy”, 2 (2016), s. 157–185; J. Prochwicz, *Policja Państwowa w ochronie granicy wschodniej 1923–1926* [w:] *225 lat policji w Polsce*, t. 1: *Geneza i ewolucja policji*, P. Majer, M. Seroka (red.), Olsztyn 2017, s. 113–132; O. Razyhrayev, *Policja Państwowa a życie społeczno-polityczne Wołynia (1921–1939)* [w:] *Historia i dziedzictwo regionów w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w.*, M. Stolarczyk, A. Kawalec, J. Kuzicki (red.), Rzeszów 2011, s. 394–409; *idem*, *Udział Policji Państwowej województwa wołyńskiego w ochronie granicy wschodniej w latach 1921–1924*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 1 (2010), s. 211–231; W. Śleszyński, *Rola i zadania organów Policji Państwowej na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1920–1939)*, „Studia Podlaskie”, 15 (2005), s. 7–33; *idem*, *Struktura organów terenowych i podległość służbowa Policji Państwowej na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, 19 (2006), s. 119–129.

¹⁶ Z opracowań zwartych – zob. np.: A.A. Ostanek, *Wydarzenia 1930 roku w Małopolsce Wschodniej a bezpieczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017; W. Śleszyński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007; *idem*, *Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934–1939*, Białystok 2003.

¹⁷ R. Litwiński, *O kształt policji w II Rzeczypospolitej. Od wzorca samorządowego, do modelu państwowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, 4 (2020), s. 707–708.

¹⁸ *Ibidem*, s. 709–710.

¹⁹ A. Misiuk, *op.cit.*, s. 15.

²⁰ A. Peplowski, *op.cit.*, s. 15.

²¹ R. Litwiński, *O kształt policji...*, s. 714.

Momentem przełomowym w zakresie organizacji służby porządkowej w Polsce było formalne odzyskanie niepodległości. Już 5 grudnia 1918 r. Tymczasowy Naczelnik Państwa Józef Piłsudski upaństwowił dekretem dotychczasową Milicję Ludową Polskiej Partii Socjalistycznej. Z kolei 9 stycznia 1919 r. powołano do życia Policję Komunalną, która miała charakter samorządowej służby porządkowej, a jej trzonem stały się przekształcone milicje miejskie i powiatowe¹⁹.

Równoległe podejmowano działania, które miały doprowadzić do scalenia wspomnianych wyżej podmiotów oraz stworzyć model narzucający im system służby scentralizowanej. Już w lutym 1919 r. rozpoczęto prace nad projektem ustawy powołującej zunifikowane służby bezpieczeństwa w Polsce, a 11 kwietnia 1919 r. połączono obie funkcjonujące do tej pory służby – Milicję Ludową i Policję Komunalną – tworząc Komendę Główną Policji Komunalnej i Milicji Ludowej. Kolejne działania, w tym także rozkazodawstwo szczebla komendanta głównego, stanowiły przedłużenie działań zmierzających do wypracowania nowej organizacji służby odpowiadającej za porządek publiczny²⁰.

Wspomniany projekt ustawy przełożono pod obrady sejmu 16 maja 1919 r. Zakładał on przede wszystkim uregulowanie dotychczasowej sytuacji w zakresie służb porządkowych przez likwidację wielu podmiotów odpowiadających za bezpieczeństwo wewnętrzne i stworzenie jednego dla całego państwa. Od tej pory prace nad nową ustawą nabrały tempa. Przyjęto, że w dziedzinie organizacji i wyszkolenia nowy podmiot będzie oparty na wzorcach wojskowych, zastrzegając jednak, że będzie podlegał w całości ministrowi spraw wewnętrznych²¹.

Równoległe – nie czekając na ostateczne decyzje sejmu – prowadzono politykę faktów dokonanych, ponieważ sytuacja w kraju wymagała niezwłocznego stworzenia służby mającej przejąć całość obowiązków z zakresu zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego. Rozkazem z 17 czerwca 1919 r. rozwiązano Komendę

Główną Policji Komunalnej i Milicji Ludowej, rozpoczynając organizowanie Straży Bezpieczeństwa (początkowo taką nazwę proponowano dla formacji policyjnej, ponieważ określenie „policja” dość powszechnie kojarzyło się negatywnie z czasami zaborów). Zarówno centralne, jak i terenowe jednostki tworzone głównie na bazie struktury Policji Komunalnej. Obok Komendy Głównej Straży Bezpieczeństwa powstały komendy okręgowe oraz podległe im komendy obwodowe²².

22 lipca 1919 r., po dwóch miesiącach prac komisji mającej na celu wypracowanie wspomnianego już modelu jednolitej Straży Bezpieczeństwa, posłom przedstawiono poddany analizom i skorygowany projekt ustawy. W ostatecznej wersji, co warte podkreślenia, zrezygnowano z nazwy „Straż Bezpieczeństwa” na rzecz nazwy „Policja Państwowa”, tym samym podkreślając państwowy charakter tej służby. Projekt zapoczątkował burzliwą debatę, w której uczestniczyli przedstawiciele wszystkich ugrupowań politycznych. Posłowie mieli różne zastrzeżenia do projektu ustawy, ale widoczna była jednomyślność co do konieczności powołania ogólnokrajowej policji²³.

Ustawa o Policji Państwowej została uchwalona 24 lipca 1919 r.²⁴, jednocześnie traciły moc obowiązujące dotąd regulacje: dekret o organizacji Milicji Ludowej z dnia 5 grudnia 1918 r., uzupełniony 7 lutego 1919 r., oraz dekret o organizacji Policji Komunalnej z dnia 9 stycznia 1919 r. W ten sposób rozpoczęła się faza ujednolicania cywilnych organów bezpieczeństwa państwa, za co odpowiadała Sekcja Bezpieczeństwa i Prasy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

W art. 2 ustawy wskazano: „Policja Państwowa jest organem wykonawczym władz państwowych i samorządowych i ma za zadanie ochronę bezpieczeństwa, spokoju i porządku publicznego”. Jak widać, rozwiązania prawne przewidywały podwójną zależność służbową funkcjonariuszy. W art. 4 podkreślono: „Policja jest organizowana i wyszkolona na wzór wojskowy i podlega

22 A. Misiuk, *op.cit.*, s. 19.

23 R. Litwiński, *O kształt policji...*, s. 714.

24 Dz.U. z 1919 r., Nr 61, poz. 363.

25 Na przykład na Górnym Śląsku formalna możliwość tworzenia struktur Policji Państwowej pojawiła się dopiero po plebiscycie z 20 marca 1919 r. i po decyzji Rady Ambasadorów z 20 października 1920 r. o podziale Śląska, kiedy z ziem przyznanych Polsce stworzono województwo śląskie. Z kolei Komenda Okręgowa Policji Państwowej w Wilnie powstała dopiero w lipcu 1922 r., po przyłączeniu Litwy Środkowej do Polski.

Ministrowi Spraw Wewnętrznych”, co oznaczało, że mimo sięgania po wzorce wojskowe podległość nowej służby jest wyłączona z kompetencji ministra spraw wojskowych. W myśl ustawy organizacja struktur Policji Państwowej została dostosowana do podziału administracyjnego państwa polskiego: dla szczebla wojewódzkiego utworzono komendy okręgowe, dla powiatów – komendy powiatowe, ponadto komisariaty dla większych miast powiatowych i miast wydzielonych. W gminach miała istnieć sieć posterunków. Na czele Policji Państwowej stał komendant główny, któremu podlegali komendanci okręgowi, tym zaś – komendanci powiatowi, nadzorujący pracę komendantów komisariatów i posterunków.

Wejście w życie ustawy o Policji Państwowej nie oznaczało oczywiście, że jej struktury, w tym także terenowe, zostaną utworzone z dnia na dzień. W połowie 1919 r. Rzeczpospolita była nadal krajem, który dopiero tworzył fundamenty swojej egzystencji i – co bardzo ważne – nie miał wytyczonych wszystkich swoich granic zewnętrznych. Toczące się plebiscyty, wojna polsko-bolszewicka i dopiero zakończona wojna polsko-ukraińska, niejasna przyszłość Górnego Śląska i Galicji Wschodniej oraz tego, jak daleko sięgną granice Polski na wschodzie – wszystko to powodowało, że niezwykle trudno było działać na szczeblu terenowym (poza centralną Polską, która pozostawały cały czas pod kontrolą władz polskich)²⁵. Można zatem powiedzieć, że w pierwszym okresie obowiązywania ustawa o Policji Państwowej była aktem jedynie formalnym, w pewnym sensie teoretycznym, wymagającym realizacji wielu działań, które przeniosłyby jej zapisy do rzeczywistości polityczno-społecznej.

Budowa struktur Policji Państwowej w Małopolsce Wschodniej

Jak już wspomniano, właściwie tylko na ziemiach byłego Królestwa Polskiego można było przystąpić do realizacji założeń ustawy o Policji Państwowej. Należy także

pamiętać, że ustawa z 1919 r. była aktem generalnym, który wymagał opracowania i wdrożenia licznych aktów wykonawczych. Jednym z przykładów takich regulacji były przepisy o organizacji okręgowych i powiatowych komend Policji Państwowej, wydane 4 grudnia 1919 r. przez ministra spraw wewnętrznych na mocy art. 9 ustawy o Policji Państwowej. W przepisach tych wskazano, że na czele komend okręgowych stoją komendanci okręgowi, a na czele komend powiatowych – komendanci powiatowi. Do zadań komendantów okręgowych i powiatowych należał nadzór nad wykonaniem przez podwładnych czynności służbowych oraz kierowanie sprawami organizacyjnymi, administracji, zaopatrzenia, uzupełnienia i wyszkolenia funkcjonariuszy na podległym terenie. W zakresie organizacji, administracji, zaopatrzenia, uzupełnienia i wyszkolenia komendanci podlegali swoim przełożonym w pionie policyjnym (komendantom wyższego szczebla), a w zakresie służby bezpieczeństwa i administracji państwowej – odpowiednio wojewodom i starostom. W większych miastach i w miejscowościach z siedzibą urzędów gminnych miały istnieć posterunki stałe policji wraz z ich komendantami. Wyjątkiem były komisariaty policji w miastach wydzielonych i w większych miejscowościach, gdzie na czele komisariatów stali komisarze policji²⁶.

Trwające działania wojenne na wschodzie Polski powodowały, że – jak wspomniano – tworzenie struktur terenowych Policji Państwowej na Kresach Wschodnich przebiegało znacznie wolniej i z opóźnieniem. Nie inaczej było w Małopolsce Wschodniej, która formalnie pozostawała poza kontrolą władz polskich. 12 listopada 1919 r. ministrowie spraw wojskowych i spraw wewnętrznych wydali rozporządzenie wykonawcze dotyczące wcielenia żandarmerii krajowej i policji wojskowej na obszarze byłej Galicji do Policji Państwowej. Od 1 grudnia 1919 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych miało przejąć na swój etat podoficerów, szeregowców i funkcjonariuszy służby pomocniczej wchodzących w skład galicyjskiej

żandarmerii krajowej oraz funkcjonariuszy galicyjskiej policji wojskowej. Zastrzeżono przy tym, że spośród oficerów zostaną przyjęci tylko ci, którzy złożą stosowne wnioski i zostaną pozytywnie zweryfikowani przez resort spraw wewnętrznych²⁷.

Organizowane w ten sposób struktury Policji Państwowej na terenie Małopolski Wschodniej miały być tymczasowo tworzone na podstawie przepisów i instrukcji służbowych obowiązujących w żandarmerii krajowej i policji wojskowej, z wyjątkiem tych, które były sprzeczne z przedmiotowym rozporządzeniem. Dla funkcjonariuszy tak formowanej służby zastosowanie miały ogólne przepisy dyscyplinarne obowiązujące w Policji Państwowej. W miastach funkcjonujących według własnego statutu pozostawiono działające wcześniej dyrekcje policji (np. we Lwowie). Na czele Policji Państwowej w Małopolsce Wschodniej stanął komendant dla byłej Galicji, będący zarazem pełnomocnikiem Komendanta Głównego Policji Państwowej.

W celu sprawnej organizacji struktur terenowych Policji Państwowej 14 listopada 1919 r. na podstawie rozporządzenia wykonawczego ministrów spraw wojskowych i spraw wewnętrznych wydano nowe rozporządzenie, na mocy którego powołano w byłej Galicji trzy komendy okręgowe – z siedzibą we Lwowie, w Krakowie i w Przemyślu. W granice okręgu lwowskiego Policji Państwowej włączono miasto i powiat Lwów, Stanisławów i Stryj, a także powiaty: Bóbrka, Rawa Ruska, Gródek Jagielloński, Rudki, Skole, Sokal, Żółkiew, Bohorodczany, Dolina, Kałusz, Nadwórna, Przemyślany, Rohatyn i Tłumacz. Okręgową komendę Policji Państwowej w Krakowie tworzyły: miasto i powiat Kraków, Bochnia, Jasło, Nowy Sącz i Tarnów oraz powiaty: Pilzno, Chrzanów, Oświęcim, Żywiec, Biała, Wadowice, Podgórze, Myślenice, Nowy Targ, Wieliczka, Limanowa, Brzesko, Dąbrowa, Grybów, Mielec, Ropczyce, Gorlice, Tarnobrzeg, Kolbuszowa, Rzeszów i Strzyżów. W granicach przemyskiej okręgowej komendy Policji Państwowej znalazły się: miasto i powiat Przemyśl,

Drohobycz, Jarosław, Sanok i Sambor oraz powiaty: Brzozów, Nisko, Łańcut, Przeworsk, Lisko, Dobromil, Cieszanów, Jaworów, Mościska, Stary Sambor, Turka, Krosno²⁸.

Pomyślnie rozwijająca się sytuacja na froncie wojny polsko-bolszewickiej i przesunięcie się frontu w kierunku wschodnim spowodowało, że od 1 marca 1919 r. 14 kolejnych powiatów Małopolski Wschodniej zostało wyłączonych z obszaru etapowego i operacyjnego i włączonych do Dowództwa Okręgu Generalnego Lwów²⁹. W związku z tym w powiatach: Brody, Brzeżany, Buczacz, Horodenka, Kamionka Strumiłowa, Kołomyja, Kosów, Peczeniżyn, Podhajce, Radziechów, Śniatyn, Zaleszczyki, Zborów i Złoczów nakazano rozpoczęcie organizacji struktur terenowych Policji Państwowej³⁰. Od 26 kwietnia 1919 r. w skład obszaru podległego Dowództwu Okręgu Generalnego Lwów weszło kolejne siedem powiatów Małopolski Wschodniej: Tarnopol, Trembowla, Czortków, Husiatyn, Skala, Borszczów i Zbaraż³¹.

Tym samym całość Małopolski Wschodniej została wyłączona z obszaru etapowego i operacyjnego, od 1 czerwca 1919 r. wycofano więc z tych ziem Żandarmerię Polową, a na jej miejsce powoływano struktury Policji Państwowej. Podoficerom i szeregowcom z Żandarmerii Polowej, którzy pełnili do tej pory służbę w Małopolsce Wschodniej, dano możliwość przejścia do służby w Policji Państwowej, o ile oczywiście zostaną do niej zakwalifikowani. W ten sposób *de facto* struktury Policji Państwowej w siedmiu wymienionych powiatach stworzono siłami Żandarmerii Polowej.

Formalne powołanie do życia z dniem 23 grudnia 1920 r.³² województw lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego (w rzeczywistości powstały one 1 września 1921 r.) pozwoliło dokonać zmian w strukturze organizacyjnej Policji Państwowej na terenie Małopolski Wschodniej. Zmiany te wynikały wprost z założeń ustawy o Policji Państwowej z 1919 r., mówiących o dostosowaniu struktur terenowych formacji do podziału administracyjnego kraju. Minister spraw wewnętrznych

28 Dz.U. z 1919 r., Nr 91, poz. 494.

29 Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe, sygn. I.371.6.2. Dowództwo Okręgu Korpusu nr VI „Lwów”. Likwidacja Obszaru Etapowego Tarnopol.

30 Dz.U. z 1920 r., Nr 20, poz. 107.

31 Dz.U. z 1920 r., Nr 39, poz. 233.

32 Dz.U. z 1921 r., Nr 46, poz. 282.

33 Dz.U. z 1921 r., Nr 21, poz. 122.

34 Dz.U. z 1921 r., Nr 82, poz. 574.

35 Dz.U. z 1921 r., Nr 67, poz. 440.

5 marca 1921 r. wydał zatem rozporządzenie dotyczące utworzenia komend okręgowych Policji Państwowej dla województw lwowskiego, krakowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego³³.

Na mocy rozporządzenia z 5 marca 1921 r. dostosowano istniejące okręgi policyjne do nowego podziału terytorialnego kraju. Komendy we Lwowie i w Krakowie pozostały w tych miastach, z kolei komendę z Przemyśla przeniesiono do Stanisławowa. Komenda Okręgowa Policji Państwowej w Tarnopolu powstała na bazie istniejącej przejściowo we Lwowie Komendy Okręgowej „Wschód”, którą przeniesiono do Tarnopola.

Późniejsze powstanie trzech województw w Małopolsce Wschodniej spowodowało, że początkowo, mimo formalnego utworzenia komend okręgowych we Lwowie, w Stanisławowie i w Tarnopolu, działaniami formacji na całym tym obszarze kierował komendant Policji Państwowej dla byłej Galicji. Dopiero 13 września 1921 r. minister spraw wewnętrznych zniósł to stanowisko, likwidując tym samym Komendę Policji Państwowej dla byłej Galicji³⁴. Dało to początek istnienia komend okręgowych. Lwowskiej Komendzie Okręgowej Policji Państwowej nadano numer VIII, tarnopolskiej – numer IX, stanisławowskiej – numer X (od 1922 r. istniało łącznie 16 komend okręgowych).

Równoległe wydawano także regulacje mających doprowadzić do likwidacji lub połączenia ze strukturami Policji Państwowej wszelkich służb i instytucji przejściowych oraz pozostałości po władzach zaborczych. Na przykład 11 lipca 1921 r. Dyрекcję Policji we Lwowie wcielono do struktur Policji Państwowej (jednak zupełnie jej nie likwidując do 1928 r.) oraz zreorganizowano ją na wzór komendy powiatowej³⁵.

Ze względu na wielość zadań, jakie stawiano nowej formacji, struktury Policji Państwowej rozbudowywano o inne pionki, w tym o pion śledczy. Prace nad jego utworzeniem trwały od końca 1920 r., ale formalnie pionki śledcze zaistniały od początku 1922 r. Wówczas, zgodnie

z rozporządzeniem ministra spraw wewnętrznych z dnia 4 stycznia 1922 r., przy każdej komendzie okręgowej powołano do życia okręgowe urzędy śledcze, a w miastach, w których siedziby miały sądy okręgowe, oraz w miastach stanowiących samodzielną jednostkę powołano do życia ekspozytury urzędów śledczych³⁶.

Urzędy śledcze w Małopolsce Wschodniej powstały we Lwowie, w Stanisławowie i w Tarnopolu, a ich ekspozytury – w Przemyślu, Stryju, Samborze, Sanoku, Kołomyi, Brzeżanach, Czortkowie i Złoczowie. Ich zadaniem było zapobieganie przestępstwom i wykrywanie sprawców. Funkcjonariusze policji śledczej podlegali wszystkim przepisom zawartym w ustawie o Policji Państwowej z 1919 r.³⁷

Do wiosny 1922 r. na terenie Małopolski Wschodniej utworzono wszystkie szczeble struktury Policji Państwowej. Głównym problemem w procesie organizowania formacji w regionie był jednak ogromny niedobór kadr. Liczba wakatów w województwach południowo-wschodnich w ciągu całego okresu międzywojennego pozostawała jedną z większych w Polsce. Na taką sytuację składało się kilka czynników, przede wszystkim trudne warunki służby (region mieszany etnicznie, z wrogim wobec państwowości polskiej społeczeństwem ukraińskim) czy niezbyt konkurencyjne zarobki oferowane w pierwszej połowie lat 20. XX w. funkcjonariuszom Policji Państwowej niższego stopnia.

Przełom 1924 i 1925 r. przyniósł ostateczne ukształtowanie się struktur terenowych Policji Państwowej w II Rzeczypospolitej. Na mocy rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 grudnia 1924 r. dotychczasowe komendy okręgowe Policji Państwowej zostały zniesione, a w ich miejsce powołano komendy wojewódzkie z komendantami wojewódzkimi na czele³⁸.

Początki organizacji struktur Policji Państwowej na terenie Małopolski Wschodniej były trudne, przebiegały

36 Dz.U. z 1922 r., Nr 7, poz. 54.

37 Państwowe Archiwum Obwodu Iwanofrankińskiego w Iwano-Frankiwsku (DAIFO), f. 68, op. 2, sp. 2, k. 3-4; f. 68, op. 2, sp. 4.

38 Dz.U. z 1924 r., Nr 114, poz. 1014.

bowiem ze znacznym opóźnieniem w stosunku do centralnej Polski. Wynikało to z kilku przyczyn, z których najważniejszą było to, że region w początkowym okresie istnienia II Rzeczypospolitej nie pozostawał pod jurysdykcją władz centralnych w Warszawie. Fronty przetaczających się tu wojen, najpierw polsko-ukraińskiej, następnie polsko-bolszewickiej, także nie sprzyjały tworzeniu formacji policyjnej, szczególnie że teren ten, pozostając obszarem operacyjnym i frontowym, podlegał władzom i sądownictwu wojskowemu. Dopiero wyparcie wojsk Armii Czerwonej z Małopolski Wschodniej i zakończenie wojny polsko-bolszewickiej pozwoliło rozpocząć proces budowy służby odpowiedzialnej za bezpieczeństwo wewnętrzne w regionie.

Po siedmiu wojennych latach przestępczość różnego rodzaju w Małopolsce Wschodniej była, niestety, dość powszechna, stąd powołanie struktur Policji Państwowej stanowiło warunek niezbędny przywrócenia porządku publicznego i przeciwdziałania łamaniu prawa. Jak wspomniano, w trzech południowo-wschodnich województwach policja notowała ciągle niedobory kadrowe, których uzupełnić nie były nawet w stanie przeniesienia funkcjonariuszy z centralnej Polski.

W kolejnych latach wprowadzano wprawdzie różne reorganizacje i usprawnienia w funkcjonowaniu Policji Państwowej w Polsce, żadne z tych działań nie spowodowały jednak większych zmian struktur terenowych, które w zasadzie pozostały niezmienione do wybuchu II wojny światowej. Zmiany, które zaistniały na terenie Małopolski Wschodniej po 1925 r., wynikały albo ze zniesienia części powiatów, a więc likwidacji komend, albo z reorganizacji administracji na szczeblu samorządu gminnego, czyli przeniesienia lub redukcji stanu osobowego komisariatów Policji Państwowej.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA NIEDRUKOWANE

Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe

sygn. I.371.6.2. Dowództwo Okręgu Korpusu nr VI „Lwów”. Likwidacja Obszaru Etapowego Tarnopol.

Państwowe Archiwum Obwodu Iwanofrankińskiego w Iwano-Frankiwsku (DAIFO)

sygn. f. 68, op. 2, sp. 2, 4. Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Stanisławowie.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1924.

OPRACOWANIA

Buras D., *W służbie wolnej Polski. Organizacja i działalność Policji Państwowej w województwie kieleckim w latach 1919–1939*, Toruń 2014.

Franz M., *Zadania i działalność policji państwowej na Ziemi Stanisławowskiej w drugiej połowie 1921 roku w świetle materiałów źródłowych Archiwum Państwowego w Iwano-Frankiwsku* [w:] *W obliczu nowej rzeczywistości. Stanisławów i Ziemia Stanisławowska w latach 1918–1923*, t. 2: *Administracja – Kultura*, P. Hawryłyszyn, M. Kardas, A.A. Ostanek (red.), Iwano-Frankiwsk 2018, s. 29–37.

Głogowski A., *Konna Policja Państwowa*, Warszawa 2014.

Głogowski A., *Policja Państwowa i inne instytucje bezpieczeństwa na Wileńszczyźnie w latach 1918–1939*, Kraków 2015.

Gołasz Z., Gwóźdź K., *Na straży porządku publicznego. Policja Województwa Śląskiego w latach 1922–1939*, Tarnowskie Góry 2017.

Gwóźdź Z., *Broń Policji Państwowej*, Warszawa 2017.

Gwóźdź Z., *Uzbrojenie i wyposażenie oddziałów zwartych policji w latach 1919–1939*, Oświęcim 2013.

Halicki K., *Dzieje policji w Gniewie i regionie w latach 1920–2013*, Bydgoszcz 2014.

Halicki K., *Policja Polityczna w województwie pomorskim w latach 1920–1939*, Łódź 2015.

Jeleniewski M.K., *Policja Państwowa w Bydgoszczy i jej obraz medialny 1920–1939*, Bydgoszcz–Myłof 2012.

Jędrzejewska-Wrona B., Zych T., *Z dziejów policji tarnobrzeskiej w 100. rocznicę powstania (1919–2019)*, Tarnobrzeg 2019.

- Kania L., *Policja Państwowa w powiecie zawierciańskim 1927–1939. Struktury, działalność, wojenne i powojenne losy funkcjonariuszy*, Katowice–Warszawa 2019.
- Kobyłarz W., *Policja Państwowa w Białej Podlaskiej 1918–1939*, Biała Podlaska 2019.
- Litwiński R., *Korpus policji w II Rzeczypospolitej. Służba i życie prywatne*, Lublin 2007.
- Litwiński R., *O kształt policji w II Rzeczypospolitej. Od wzorca samorządowego, do modelu państwowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, 4 (2020), s. 707–708.
- Litwiński R., *Policja II Rzeczypospolitej – pomiędzy negacją a gloryfikacją. Historiografia i postulaty badawcze. Cz. 1 – stan badań do 1989 roku*, „Historyka. Studia Metodologiczne”, 52 (2022), s. 435–452.
- Litwiński R., *Policja II Rzeczypospolitej – pomiędzy negacją a gloryfikacją. Historiografia i postulaty badawcze. Cz. 2 – stan badań od 1990 roku*, „Historyka. Studia Metodologiczne”, 52 (2022), s. 453–506.
- Litwiński R., *Policja Państwowa w województwie lubelskim w latach 1919–1939*, Lublin 2001.
- Łaszczewski A., *Płocka policja okresu międzywojennego*, Sierpc 2015.
- Marszałek P.K., *Prawo Policji Państwowej w II Rzeczypospolitej 1915–1945. Wybór źródeł*, Toruń 2009.
- Mączyński M., *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej. Organizacyjno-prawne podstawy funkcjonowania*, Kraków 1997.
- Mikitin J., *Policja Górnego Śląska 1920–1922*, Katowice 2021.
- Mikitin J., Grzeškowiak G., *Policja województwa śląskiego 1922–1939*, Warszawa 2008.
- Misiuk A., *Policja Państwowa 1919–1939. Powstanie, organizacja, kierunki działania*, Warszawa 1996.
- Ostaneck A.A., *Udział formacji zwartych Policji Państwowej w akcji represyjnej w Małopolsce Wschodniej w 1930 roku w świetle „Sprawozdania Komendanta Wojewódzkiego Policji Państwowej we Lwowie z akcji przeciwsabotażowej na terenie powiatu bóbreckiego, brzeżańskiego, podhajeckiego, rohatyńskiego i tarnopolskiego, przeprowadzonej w dniach 21–29 września 1930 roku przez oddziały policji”*, „Rocznik Kresowy”, 2 (2016), s. 157–185.
- Ostaneck A.A., *Wydarzenia 1930 roku w Małopolsce Wschodniej a bezpieczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017.
- Paleolog S., *Policja kobieca w Polsce (1925–1939)*, Warszawa 2020.
- Pepłoński A., *Policja Państwowa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczytno 1991.
- Pietrzakiewicz A., *Policja Państwowa regionu krośnieńskiego okręgu lwowskiego*, Krosno 2019.

- Prochwicz J., *Policja Państwowa w ochronie granicy wschodniej 1923–1926* [w:] *225 lat policji w Polsce*, t. 1: *Geneza i ewolucja policji*, P. Majer, M. Seroka (red.), Olsztyn 2017, s. 113–132.
- Razyhrayev O., *Policja Państwowa a życie społeczno-polityczne Wołynia (1921–1939)* [w:] *Historia i dziedzictwo regionów w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w.*, M. Stolarczyk, A. Kawalec, J. Kuzicki (red.), Rzeszów 2011, s. 394–409.
- Razyhrayev O., *Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym*, Warszawa 2019.
- Razyhrayev O., *Udział Policji Państwowej województwa wołyńskiego w ochronie granicy wschodniej w latach 1921–1924*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 1 (2010), s. 211–231.
- Sprengeł B., *Policja Państwowa a organy władzy publicznej w polityce ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2011.
- Sprengeł B., *Policja Państwowa a przestępczość w powiecie wrocławskim w latach 1919–1939*, Włocławek 2006.
- Sprengeł B., *Policja Państwowa w Toruniu (1920–1939)*, Toruń 2009.
- Sprengeł B., *Posterunek ostatniej szansy. Policja Państwowa i przestępczość w Chełmży w latach 1920–1939*, Toruń 2007.
- Śleszyński W., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007.
- Śleszyński W., *Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934–1939*, Białystok 2003.
- Śleszyński W., *Rola i zadania organów Policji Państwowej na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1920–1939)*, „Studia Podlaskie” 15 (2005), s. 7–33.
- Śleszyński W., *Struktura organów terenowych i podległość służbowa Policji Państwowej na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, 19 (2006), s. 119–129.
-